

ПАРАДЗІРАВАННЕ ЖАНРАВЫХ КАНОНАЎ У «СУПЛІКАЦЫІ ЗБОРУ ВІЛЕНСКАГА»

In this article the formal artistic techniques of parodying genres are studied, the elements of the forewords and afterwords are illustrated, which are included in «Suplikatsii Vilenskaga Zborov». This articles will be important for students and teachers of the humanities, for people who are interested in Belarusian culture, history and literature.

У XVI–XVII стст. на тэрыторыі Беларусі ў шырокіх маштабах ствараюцца ананімныя пародыі на малітвы, псаломы, службы, на манастырскія парадкі і г.д. У гэты час пазіцыі каталіцтва былі добра ўмацаваныя, таму ў XVI–XVII стагоддзях пачынаюць з’яўляюцца гумарыстычна-сатырычныя вершы, у якіх высмейваецца праваслаўе («Розмова пэвнэго метрополіты з... протопопом Слоніўскім», «Попа ядонцэго і пса шчэкаёнцэго дэскрыпцыя» і інш.). З цягам часу ўзніклі пародыі і на пратэстанцкія парадкі. Гэту з’яву пацвярджае наяўнасць парадыйна-сатырычнага помніка «Суплікацыя збору Віленскага».

Гэты польскамоўны твор быў выдадзены ў 1623 годзе верагодна прадстаўніком Ордэна Езуітаў. Сатыра накіравана супраць пратэстанцкіх святароў; парадзіруецца галоўны герой пастыр Мікалай Бурхард, імя якога выкарыстана ў поўнай назве твора «Суплікацыя Збору Віленскага. Да Герн Марціна Лютэра ад пастыра Мікалая Бурхарда. Міністра твайго, які ў суботу калі па куры лез, з драбіны зваліўся і зламаў шыю».

Тры варыянты тэксту знаходзяцца ў польскіх бібліятэках. Гэтыя выданні адрозніваюцца назвамі і некаторымі часткамі зместу. Намі быў разгледжаны варыянт «Суплікацыі...», выдадзены ў 1625 годзе, копія якога зараз знаходзіцца ў архівах У. Г. Кароткага. Звернемся да самай цікавай часткі твора – прадмоўна-пасляслоўнага комплексу; заакцэнтуюем увагу на тых момантах, дзе парадзіруецца кожны яго элемент і параўнаем з арыгінальнымі прадмовамі і пасляслоўямі, якія былі напісаны слыннымі дзеячамі беларускай культуры і літаратуры.

Эпіграма. Аўтар азначэння «прадмоўна-пасляслоўны комплекс» У. Г. Кароткі ў адной са сваіх манаграфій сцвярджае, што «эпіграма была этыкетна пажаданым элементам прадмоўна-пасляслоўнага комплексу з канца XVI стагоддзя, і мела па меншай меры два прызначэнні: гербатлумачальнае (больш распаўсюджанае) і дыдактычна-асветніцкае (сустракалася значна радзей)» [1, 9]. Змест «эпіграм», як правіла, цалкам вызначаўся княскімі гербамі, якія мелі форму шчыта з выявамі знакаў годнасці іх уладальніка. Шчыт звычайна абрамляўся вянкам, уверсе размяшчалася карона, па баках вялікімі літарамі пазначаліся ініцыялы магната.

Ва ўступе-зачыне часцей за ўсё апісваліся нябесныя свяцілы, касмічная прастора або штосьці падобнае, велічнае і незвычайнае. Так, «эпіграма» А. Рымшы «На герб Льва Сапегі» пачыналася паведамленнем пра велічнасць і дабрачыннасць мужаага роду Сапегаў. Іхняя слава нібыта

не ведала межаў на зямлі і на небе. А. М. Смятрыцкі параўноўваў нязгасальную славу князёў Вішнявецкіх і Астрожскіх са зьяннем начных зорак.

Для другога элемента «эпіграм» – зваротаў да памяці продкаў – характэрнае тлумачэнне прычын узнікнення герба, указанне часу і абставінаў, пры якіх адбылася знамянальная падзея. Абавязковы і, бадай, самы галоўны элемент «эпіграм» на гербы – вытлумачэнне сімвалічнага сэнсу знакаў, «кляйнотаў». Пры раскрыцці значэнняў геральдычных знакаў самы галоўны мастацкі прынцып, якім кіраваліся паэты, – усведамленне сімвалічнай сувязі паміж знакамі герба і яго ўладальнікам.

Сутнасць эпіграм на гербы ўва ўсёй эмблеме пераважна зводзілася да таго, каб раскрыць сімвалічную ўзаемасувязь паміж знакамі герба і справамі прадстаўнікоў славутага роду.

Яскравым узорам з’яўляецца эпіграма Андрэя Рымшы «На герб ясновельможнаго пана, пана Остафея Воловича, Пана Виленского и прочих»:

*Што две стрелы, што втрубы, што лелеи значат,
То вси люди мудрые вельми горазд бачать,
Которых зацныи тот дом за герб уживает,
Вер мне, иж там господу цнота свою має [3, 243].*

«Большасць паэтаў у сваіх эпіграмах імкнуліся правесці паралель паміж сонечным святлом, зьяннем месяца, бляскам зорак і г.д. Асноўная ўвага ў «эпіграмах» надавалася пошуку адметных асацыяцый, што ў значнай ступені абумовілася агульнай эстэтычнай канцэпцыяй барокавага мастацтва», – падкрэслівае І. Саверчанка [3, 12]. Такім чынам, звернемся да тых асацыяцый і паралеляў, якія правёў у «эпіграме» аўтар «Суплікацыі...» і паспрабуем уявіць сабе герб Бурхарда:

*Кій у полі шырокім – на бацьку герб мае,
Тры квактухі ў хляве – на маці трымае.
На бабчыных гербах – каза з качаргою,*

На шлёме тырчыць ключ са стужкай даўгою [4, 6].¹

Як бачым, эпіграма мае выразны гербатлумачальны змест, адметным чынам «услаўляе» род Бурхардаў, а галоўнае, захоўвае традыцыйную фармальна-кампазіцыйную структуру.

Зварот. Шырокавядомым элементам прадмоўна-пасляслоўнага комплексу з’яўляецца зварот, які нясе функцыю службовай лінгвістычнай адзінкі і заключаецца ў тым, каб падкрэсліць накіраванасць тэксту ў цэлым і асобных яго частак адрасату. Падобны зварот мог быць такім: *Велможному пану его милости пану Симеону Войне, кашталяну мстиславскому, поморскому, полонкговскому, кжерждевскому старосте и прочая. Пану, мне завжды милостивому, повольные и покорные службы моего дома ласки яко напилней залецам* [«Евангеліе толковое», 1595].

Такім чынам, адрасатам звароту з’яўляецца асоба, названая па імені, прозвішчы, роду заняткаў, пасадзе, сваяцтву, якой-небудзь знешняй ці

¹ Тут і далей пераклад з польскай мовы аўтара артыкула. – І.П.

ўнутранай прыкмеце і г.д.

Зварот жа ў «Суплікацыі...» мае яскрава парадыйны характар, паколькі не змяшчае адпаведных этыкетных формаў ветлівасці, але пэўным чынам раскрывае змест твора: *Да Герн Марцін Лютэр, за кс. Мікалаем Бурхардам сваім, які ў суботу лезучы Па куры, зваліўся з драбіны і зламаў шыю.*

Ад верных авечак на грудзі ў труну накладзена [4, 1].

Прысвячэнне. Найбольш складанымі па архітэктоніцы з'яўляюцца прысвячэнні. Яны, як правіла, адрасаваны буйным беларускім магнатам-мецэнатам друкарскай справы ці высокім царкоўным іерархам: Радзівілам, Хадкевічам, Саламярэцкім, Агінскім, Сапегам, Барэцкім і г.д. Прысвячэнне не мела ўстойлівай жанравай структуры. Сюды ўключаліся і біяграфічна-панегірычныя, і багаслоўска-дыдактычныя, і гісторыка-палітычныя, і асветніцка-прагматычныя матэрыялы. Аўтар ці аўтары імкнуліся да стварэння не матэрыялізаваных вобразаў, вобразаў-сімвалаў. У якасці адрасатаў выбіраліся асобы, чыя радавітасць або дзейнасць мелі сімвалічнае значэнне для прадстаўнікоў усёй нацыянальнасці.

Гаворачы пра структуру прысвячэння, нельга не згадаць і думку У. Г. Кароткага наконт таго, што «праслаўляючы «дзелнасці» герояў, аўтары нярэдка выяўлялі, няхай і тэзісна, свае погляды на важныя літаратурна-эстэтычныя праблемы» [1, 10].

Прыкладам можа быць: *«Ясневельможному пану, его милости пану Леонови Сапезе, канцлерови наивышшому Великого князства Литовьского, моголевьскому, шерешовскому и прочих старосте великому цнот і наук милосникови и патронови.» (Книга Служебник)* [1, 75].

Прысвячэнне ж, змешчанае ў «Суплікацыі...», таксама ўключае разнастайныя намінацыі, прычым тыя, якія носяць яўна парадыйны характар: *«Наймилейшаму Патрыярху Саскаму/ Герн Марцін Лютэр/ пятому Евангелисту, Апосталу Вітэнбергскаму, праўдзівай веры Архісеньёру, верныя канфесіі Аўсбургскай збору Віленскі поклон і паслушэнства»* [4, 1].

Эпітафія. У прадмоўна-пасляслоўным комплексе «Суплікацыі...» прысутнічае таксама надгробак, які для абазначэння жанравай спецыфікі ў мастацкай свядомасці гэтага перыяду называюць: «лямантам», «трэнам», «эпітафіёнам», «эклогай» і інш.

Ляманты або галашэнні ў беларускай паэзіі ўзніклі на скрыжаванні вусна-паэтычнай творчасці і кніжных традыцый. Гнасеалагічнай перадумовай шырокага развіцця літаратурных плачаў у XVI–XVII стст. з'явілася сярэднявечнае ўяўленне пра магчымасць з дапамогаю малітваў за нябожчыка і яго памінанняў дасягнуць Боскага Царства. Літаратурныя плачы, аказваючы моцны ўплыў на духоўнае жыццё беларускага народа, былі цесна звязаныя з дзяржаўна-палітычнай барацьбой у той гістарычны перыяд, з яго філасофскімі, сацыяльнымі, этычнымі праблемамі. Па словах І. Саверчанкі, «іх змест немагчыма зразумець у адрыве ад эпохі, ён уплечены ў жывую, супярэчлівую рэчаіснасць, непарыўна знітаваны барацьбой розных

сацыяльных слаёў і груповак» [3, 23].

Прыкладам могуць быць урыўкі з надгробка Пляскавіцкаму:

Юрась Пласкавіцкі у гэтай магіле

Забіты ў разбоі ён, шляхціц праўдзівы. <...>

Тут цела маё, душа будзе ў Раі,

Маліся за мяне, цябе я чакаю.

У літаратурным плачы, як правіла, прысутнічалі тры героі: нябожчык і асоба, якая ўслаўляе дабрачыннасць памерлага, а таксама родны, блізкі чалавек нябожчыка. Аўтар выступаў у ролі героя, які смуткуе, і адначасова з'яўляўся суцяшальнікам. У плачах нязменна гучаў матыў непазбежнасці смерці. Аднак для чалавека таго часу смерць – не катастрофа, яна ўспрымалася ім як непазбежная з'ява.

Цэнтральнае месца ва ўсіх без выключэння літаратурных плачах займала тэма ідэальнага чалавека. Нягледзячы на тое, што паводле ідэалу нельга меркаваць аб усім грамадстве, тым больш, калі яно разнароднае ў сваёй структуры, усё ж ён – паказчык пануючага настрою думак, маральных норм, прынятых у грамадстве. Ідэал адлюстроўвае сістэму этычных каштоўнасцяў, якой так або інакш кіруюцца яго члены.

Сцвярджэнне пэўнага ідэалу ў літаратурных плачах беларускіх паэтаў XVI–XVII стст. ажыццяўлялася пры дапамозе шматлікіх мастацкіх сродкаў у розных кірунках. Часцей за ўсё выкарыстоўваўся прыём непасрэднага ўслаўлення аўтарам асабістых добрых якасцяў героя. Часам сам герой ператвараўся ў сааўтара і разважаў пра сапраўдныя каштоўнасці жыцця.

У надгробку, прадстаўленым ў «Суплікацыі...», таксама гучыць голас нябожчыка, які раіць вернікам падчас посту не лазіць па курэй (вось карысная парада і асноўная каштоўнасць пастыра). «Суцяшальнікамі» ж з'яўляюцца вернікі, якія звяртаюцца да курэй (!), каб тыя не грэбаліся на магіле Бурхарда:

Вернікі:

Тут, куры, не грабіц, – нягодных люд лае,

Няўжо вы не зналі? – тут ксёндз спачывае.

Кс. Мікалай:

Спакою мне дайце, бо злыя тут куры

Мяне ўвялі ў сорам праз іх авантуры.

Вы, людзі, на ўцехі ісці не спяшайце,

У курніку шыю сабе не зламайце! [4, 6]

Апастрофа. Адметным жанрам прадмоўна-пасляслоўнага комплексу з'яўляецца так званая «апастрофа» да горада Вільні. У слоўніку В. П. Рагойшы дадзена наступнае азначэнне гэтага кампанента прадмоўна-пасляслоўнага комплексу: «“апастроф” (з грэч. – асабісты зварот) – 1) зварот да памерлай ці адсутнай асобы, як да прысутнай; 2) зварот да нейкага прадмета ці з'явы, як да чалавека» [2, 38]. Вядома, што існуюць звароты да краін, гарадоў. У дадзеным выпадку апастрофа – гэта якраз зварот-спачуванне гораду:

О Горад няшчасны, о Горад адзіны,

Ты радасць Літвы, аздоба краіны.

*Тут з Познані, Прагі саны прымалі,
Жылі бесклапотна, пакуль іх трымалі.
А потым зрабіўся іх лёс нешчаслівы,
Бо кара таму, хто прарочыць фальшыва.
Хоць сан прынялі, ды помстай палаюць,
Але як падманваюць – шыі ламаюць [4, 6].*

Пасляслоўе. У XVI–XVII стст. найбольш кароткім элементам прадмоўна-пасляслоўнага комплексу з’яўлялася пасляслоўе. Традыцыйна вызначаюцца некалькі структурна-стылявых асаблівасцей пасляслоўяў. Адна з іх – зварот да «пабожнага чытальніка» з просьбай аб «благаслаўленні» ці не «клянэнні». Напрыклад, зварот да чытача, размешчаны ў «Апокрысісе»:

*Купи, читай, разъсуждай, брате и тщателю,
Повинни ли, повежд, се к благодателю?
Превышному с покаянием възвратятся,
Узриши ли, яко неповинни явятся?
Желательного приклонения по тебе
И любовныя же помощи чают себе [1, 89].*

Як адзначае І. Саверчанка, у вершаваных зваротах паэты звярталіся не толькі да чытача, але і да жыхароў пэўнага горада, сацыяльнага стану або народа. Часта звяртаўся да сваіх чытачоў С. Будны, таксама Я. Пратасовіч і інш. «Суплікацыя...» ж змяшчае парадыйны Зварот-папярэджанне да сасаў:

*Курэй вы не прагніце, сасы, ў час посту,
Міколы кіруйцеся прыкладам простым.
Каго курнік вабіць і ўсяк спакушае,
Той шыю няшчасную хутка зламае.
Жыццё будзе вернікаў доўгім, салодкім,
Калі спажываць будуць рыбу, сялёдку [4, 6].*

Калі гэта быў зварот-папярэджанне, то далей ідзе просты невялікі зварот, у якім закладзена асноўная думка аўтара на конт пратэстанцкай веры. Зварот да сасаў:

*Кривая, знаць, вера і сасам не міла,
Бо Бурхарду б шыю тады не скрывіла [4, 6].*

Лісты. Архітэктоніка «Суплікацыі...» уключае ў сябе і жанр так званай эпістальнай публіцыстыкі, паколькі асноўная частка твора прадстаўлена двума лістамі: лістом вернікаў да Марціна Лютэра і яго адказам. Гэты жанр у старажытнай беларускай літаратуры быў даволі папулярным. Невядомы аўтар «Суплікацыі...» не пакінуў без іранічнай увагі жанр эпістальнай публіцыстыкі, і пры дапамозе з’едлівай сатыры, іроніі і гратэску стварыў «*Ліст ад вернікаў*», які быў быццам пакладзены ў труну на грудзі нябожчыку. Падчас аповеду даведваемся пра тое, што зямное жыццё Мікалая Бурхарда не было насычана добрымі, годнымі служыцеля царквы ўчынкамі: «*Не дбаў пра правы, і касцёлаў уставы. Ён мяса ў суботу еў – мучанік правы*»; гэта відаць і ў адносінах да жонкі, і ў злоўжыванні алкаголем, незахоўванні посту і інш.:

*А жонка галосіць, раве слёзным крыкам,
І ставіць ў галовах дзбан піва вялікі.*

*Дзбан піва, яшчэ аквавіту у пляшцы:
Яна у цябе была часта у ласцы.
Табе, Марцін Лютэр, мы ліст насылаем,
Парады разумнай тваёй мы чакаем.*

(3 ліста вернікаў да Лютэра) [4, 4].

Не менш годны і адказ Лютэра, атрыманы з пекла цудоўным чынам: яго прынёс «дух святы» (д’ябал). У ім Марцін Лютэр тлумачыць, чаму ён знаходзіцца ў пекле. У гэтай частцы прадстаўлена жыццё ў пекле вядомых пратэстантаў Лютэра і Кальвіна, якія разам з Люцыпарам чакаюць новых гасцей-прапаведнікаў. Бурхарда ўрачыста сустракаюць і ў яго гонар наладжваюць свята. Між іншым, звяртаецца ўвага на тое, што трэцяя частка насельнікаў пекла размаўляе па-нямецку, а гэта нам дае зразумець, хто сябруе з грахам. Лютэр запрашае сваіх “дзетак” да сябе, просіць, каб не баяліся пекла, каб рабілі так, як іхні бацька:

*Тых, дзеткі, не бойцеся, ў Пекле хто ходзіць,
Там мілы ваш тата прытулак знаходзіць.
Так верыў я сам і вам верыць так трэба,
Ніхто з вас не пойдзе ў дзень суду на неба. < ...>
А дзе ж пасля смерці падзець усе душы?
Дык я ўлез у Пекла па самыя вушы [4, 8].*

Відавочна, аўтар быў вельмі адукаваным чалавекам у этыкетна-літаратурнай сферы, і добра арыентаваўся ў грамадска-палітычных і рэлігійных праблемах, якіх было дастаткова ў XVI–XVII стст..

Разгледжаны прадмоўна-пасляслоўны комплекс «Суплікацыі Збору Віленскага...» ўяўляе сабой учціва-з’едлівую пародыю на тагачасныя традыцыйныя звароты, эпітафіі, прысвячэнні, пасляслоўі, эпіграмы. Паэтыка «Суплікацыі Збору Віленскага» сведчыць пра жанравае багацце і высокі ўзровень развіцця польскамоўнай літаратуры Беларусі XVII ст..

Літаратура:

1. *Кароткі, У. Г.* Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / У. Г. Кароткі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 308с.
2. *Рагойша, В. П.* Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. Рагойша. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2001. – 383 с.
3. *Саверчанка, І.* Старажытная беларуская літаратура (XII–XVII стст.) / І. Саверчанка. – Мінск: Кнігазбор, 2010. – 600 с.
4. *Suplikacja Zboru Wileńskiego / Wilno, 1623.* – уласны архіў У. Г. Кароткага